

نقش و اثرگذاری دفاع مقدس در مدیریت جهادی با تأکید بر

منظومه فکری امام خامنه‌ای (مدظله العالی)

اصغر رجبی ده برزویی، عبدالله عراقی، محمد بیدگلی، آژمان کادری

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۳۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۰۷

چکیده:

دفاع مقدس نقطه عطفی در تاریخ انقلاب اسلامی ایران می‌باشد که متأثر از عوامل مختلف فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و مدیریتی به پیروزی رسید. فرماندهی و مدیریت در دوران دفاع مقدس، گنجینه‌ای ارزشمند و مملو از دانش‌ها، تجربه‌ها و نوآوری‌ها بوده که حفظ، نگهداری و اشاعه آن امری مهم و ضروری است. شیوه مدیریتی دفاع مقدس را می‌توان نمونه بارز مدیریت جهادی دانست. مدیریت جهادی در هر مقطع زمانی لازمه موفقیت و عبور از بحران‌ها است، چه در دوران دفاع مقدس و چه در حال حاضر که شاهد جنگ‌های اقتصادی، فرهنگی و سیاسی هستیم. در این مقاله به این سؤال اصلی مقاله می‌پردازیم که نقش و اثرگذاری دفاع مقدس در مدیریت جهادی با تأکید بر منظومه فکری امام خامنه‌ای (مدظله العالی) چیست؟ یافته‌های پژوهش با استفاده از روش اسنادی با اتکا به منابع مکتوب کتابخانه‌ای و مقالات مستخرج از منظومه فکری امام خامنه‌ای (مدظله العالی) عبارتند از ایمان و کار برای خدا، بصیرت و عدم غفلت از وجود دشمن، گذشت و فداکاری، چالش با موانع و عبور از آنها، شتاب همراه با تدبیر و خستگی ناپذیری که مورد بررسی قرار گرفته است.

واژگان اصلی: ایمان به خدا، امام خامنه‌ای (مدظله العالی)، خستگی ناپذیری، دفاع مقدس، مدیریت جهادی.

۱. استادیار گروه معارف، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

asgharrajabi021@gmail.com

۲. استادیار دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران

۳. استادیار گروه حقوق، واحد ورامین - پیشوا، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

۴. گروه ارتباطات، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

مقدمه

در دوران جنگ تحمیلی رژیم بعث عراق علیه ایران، الگوی جدیدی از مدیریت ظهور کرد و ایران صحنه بروز و ظهور کنش های مختلفی شد که مجموعه آن ها را می توان نتیجه وجود روحیه مدیریت جهادی در مدیران کشور دانست. دفاع مقدس آغازگاه مبارزه ای همه جانبه با تمامیت خواهی غرب و شرق و شکل گیری فرهنگی نو و کارآمد در عرصه سازندگی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و امنیتی بود. بعد از پیروزی شگرف انقلاب اسلامی، پدیده دفاع مقدس توانست صحنه اتحاد، انسجام، حضور و نقش آفرینی، جان فشانی و مبارزه در راه حفظ میهن و انقلاب اسلامی و ارزش های برآمده از آن باشد (سلیمانی و اسلامی، ۱۴۰۲: ۲). انقلاب اسلامی یکی از رخدادهای بی نظیر دوران معاصر و فجر جدیدی در تاریخ جوامع بشری است که منشاء آثاری بس شگرف در ابعاد فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و غیره در داخل و خارج ایران گردیده است (شعایی کوپایی و اسمعیلی گیوی، ۱۳۹۳: ۱۲۰). امام خامنه‌ای مدیریت جهادی را نوعی روحیه فرهنگ مبارزه‌جویی و کنش‌گری آگاهانه، معنا و تفسیر می‌کند، معنایی که در فرهنگ اسلامی-ملی ما مصداق‌های فراوانی برای آن می‌توان برشمرد. مدیریت جهادی هنر توانستن و ارائه طرح جدیدی بود که با ظهور پدیده انقلاب اسلامی در ایران شکل گرفت (لطیفی و سعدآبادی، ۱۳۹۳: ۹۹). امام خامنه‌ای نقشی عظیم در احیای فرهنگ تفکر انقلابی در جامعه اسلامی ایران به عهده داشته‌اند. به همین دلیل است که رهبر معظم انقلاب نیز در نام گذاری سال های اخیر بر مدیریت جهادی به طور ویژه تأکید می‌ورزند؛ بنابراین می‌توان با مرور و بهره‌گیری از تجارب مدیریتی دوران دفاع مقدس که نمونه بارز مدیریت جهادی است، برای حل مشکلات و مسائل امروز راه کارهایی بومی ارائه نمود.

دوران جنگ، از جمله برهه های تاریخی موفق در عرصه مدیریتی کشور است که مدیران و فرماندهان آن، با وجود منابع محدود و کاستی های فراوان در عرصه های تجهیزاتی و فنی، توانسته‌اند به دستاوردهای فراوانی دست یابند. نیل به این دستاوردها اغلب با به کارگیری خلاقیت ها، اندیشه ها، تکنیک ها و روش هایی بوده است که از سوی فرماندهان و رهبران جوان جنگ تحمیلی به کار گرفته شده است. در سایه ایمان، جهاد، شجاعت، شهامت، شهادت و ایثارگری شهدا و ایثارگان امروز در عرصه‌های مختلف در اوج عزت و عظمت قرار گرفتیم و دشمن نمی‌تواند لباس ذلت بر تن این ملت کند. تجربه دفاع مقدس به ما نشان داد مدیریت جهادی و

اقدام جهادی برای تحقق غیرممکن‌ها کارآمد است. در زمان جنگ تحمیلی استفاده از روش‌های کلاسیک و ارتش مرسوم برای مقابله با رژیم صدام کفایت نمی‌کرد و پیروزی در جنگ غیرممکن به نظر می‌رسید. در این اوضاع، پیش‌بینی صدام از فتح سه‌روزه تهران، رویایی و دور از ذهن نبود. اما وقتی جوانان با ایمان و انقلابی، ایثارگرانه و با روحیه جهادی وارد عرصه شدند و در کنار ارتشیان غیور، جانانه جنگیدند، ورق برگشت و پیروزی‌های درخشان، چشم جهان را خیره کرد. همه این دستاوردها و ظفرها، نتیجه عزم جهادی جوانان بود.

از جمله بخش‌های مهم این گنجینه گرانبها، تجربه‌های حاصل از مدیریت موفق و اثر بخش فرماندهان شهید دفاع مقدس است. تعدادی از این فرماندهان به واسطه لیاقت معنوی، به فیض شهادت رسیده‌اند و اکنون در بین ما نیستند تا چگونگی و کیفیت روش‌ها و تکنیک‌های به کار گرفته شده از سوی آنها به طور صریح مورد سوال قرار گیرد و تجربه‌ها و دانش‌های آنها به رشته تحریر درآید. اما هنوز هستند فرماندهان و مدیرانی از جنگ، که در صورت استخراج و بهره‌برداری صحیح از تجارب آنها، می‌توان به الگوهای ارزش‌محور و بومی برای اداره سطح خرد و کلان کشور دست یافت.

بنابراین واضح است که این نوع مدیریت لازمه موفقیت و عبور از بحران‌ها است، چه در دوران دفاع مقدس که جنگ نظامی بود و چه در شرایط امروز کشور که شاهد جنگی همه‌جانبه از جانب دشمنان هستیم. با این حال، مطالعه ابعاد مختلف دفاع مقدس، باید سرمشق و سرلوحه مسئولان امروزی قرار گرفته و در اعتماد به جوانان و ایجاد تحول در امور اداره کشور موثر باشد، موضوعی که همواره مورد تاکید مقام معظم رهبری قرار داشته و دارد. با توجه به اهمیت این موضوع و اهمیت بیشتر آن در شرایط جنگ و نبرد، بررسی شیوه‌های فرماندهی و مدیریت فرماندهان دفاع مقدس و انتقال آن به نسل آینده از ضروریات و هدایت بخش نسل‌های آتی این سرزمین است. یافته‌های پژوهش با استفاده از روش اسنادی با اتکا به منابع مکتوب کتابخانه‌ای و مقالات مستخرج از منظومه فکری امام خامنه‌ای عبارتند از ایمان و کار برای خدا، بصیرت و عدم غفلت از وجود دشمن، گذشت و فداکاری، چالش با موانع و عبور از آنها، شتاب همراه با تدبیر و خستگی‌ناپذیری که مورد بررسی قرار گرفته است.

مبانی نظری تحقیق

دفاع مقدس

جنگ نابرابر هشت ساله علیه ملت ایران با رشادت رزمندگان و فرزندان این آب و خاک که به شکست دشمن تا دندان مسلح یعنی انجامید کارنامه ای درخشان در تاریخ ایران به ثبت رساند که در کنار عوامل گوناگون در سایه معنویت و ایمان حاصل شده است. دفاع مقدس، مجموعه مجاهدت ها، حماسه ها، پایمردی ها و فعالیت های متنوعی که ملت شریف و مسلمان ایران و نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در طول ۸ سال دفاع مقدس در برابر تهاجم استکبار جهانی و رژیم بعث عراق به خاک ایران اسلامی انجام داده و در این امتحان الهی سربلند و پیروز بیرون آمدند (شعبانی ساروئی، ۱۳۹۴: ۴۸).

مدیریت

مدیریت فراگرد بکارگیری موثر و کارآمد منابع مادی و انسانی بر مبنای یک نظام ارزشی پذیرفته شده است که از طریق برنامه ریزی، سازمان دهی، بسیج منابع و امکانات، هدایت و کنترل عملیات برای دستیابی به اهداف تعیین شده، صورت می گیرد (رضائیان، ۱۳۹۵: ۸). مدیریت سابقه- ای بس دیرینه دارد و بررسی تاریخ ملل باستانی مانند مصر، چین، ایران، روم و یونان نشان می دهد بدون وجود مدیریت دقیق امکان اداره امپراطوری های عظیم در این سرزمین ها وجود نداشته است (حاتمی و سرمدی، ۱۴۰۰: ۳). مدیریت فرآیندی است که به وسیله آن پوشش های فردی و گروهی به منظور نیل به هدف مشترک هم آهنگ می شود (مقدس و صادق پور، ۱۳۷۷: ۵۰).

مفهوم جهاد

جهاد واژه ای عربی است از ریشه جهد به معنای مشقت، تلاش، مبالغه در کار به نهایت چیزی رسیدن و توانایی (ابن اثیر، ۱۴۱۸: ۲۱۵). مهم ترین مفهوم اصطلاحی این واژه در متون دینی، همانند کاربرد عام آن، گونه ای خاص از تلاش است یعنی مبارزه کردن در راه خدا با جان، مال و دارایی های دیگر خود با هدف گسترش اسلام یا دفاع از آن (ابن عابدین، ۱۴۰۷: ۲۱۷/۳).

عبارت است از تلاشی که در مقابل یک دشمنی ای انجام می گیرد؛ هر جور تلاشی جهاد نیست. جهاد عبارت از آن تلاشی است که در برابر یک چالش خصمانه از سوی طرف مقابل صورت می گیرد؛ حرکت علمی کشور و نهضت علمی کشور و پیشرفت علمی کشور مواجه است با یک چالش خصمانه، که در مقابل این چالش خصمانه شما که مدیریت، شما که استادید، شما که

دانشجو هستید، باید بایستید؛ این شد حرکت جهادی و مدیریت دستگاه؛ چه مدیریت دانشگاه، چه مدیریت وزارت، چه مدیریت هر بخشی از بخشهای گوناگون این عرصه عظیم، خواهد شد مدیریت جهادی (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۳/۴/۱۱).

مدیریت جهادی

مدیریت جهادی را می توان یکی از مفاهیم جدید در علم مدیریت دانست که متناسب با شرایط اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و امنیتی کشور ایران است (فرزاد و کاوسی، ۱۴۰۰: ۴۳). مدیریت جهادی در واقع سبکی برخاسته از تفکر بومی و متناسب با مقتضیات فرهنگی و اجتماعی ماست که شاید در مکاتب دیگر، مدیریت هم تعالیم مشابهی داشته باشد، لیکن این تعالیم تکنیکی و تجربی است؛ یعنی شیوه و روش و مدل کار است که در جوامع انسانی تفاوت چندانی با هم ندارد، اما هر کدام از این سبک‌ها، کارایی‌های مختلفی دارند و شدت و ضعف اثر آن‌ها در فرهنگ‌های متفاوت، فرق می‌کند. به نظر می‌رسد اگر مطالبه رهبری معظم انقلاب حضرت امام خامنه‌ای همان مفهوم آشنای مدیریت اسلامی بود، نیازی به استفاده از اصطلاح کمتر شناخته‌شده مدیریت جهادی نبود، لذا به نظر می‌رسد مقوله مدیریت جهادی معنایی اخص از مدیریت اسلامی داشته باشد. مدیریت دفاع مقدس به شیوه جهادی و اسلامی سندی روشن بر موفقیت برابر سختی‌ها و مشکلات است به نحوی که سخت‌ترین شرایط را مدیریت و در جنگ هشت ساله دفاع مقدس پیروز شدیم. مدیریت جهادی واقعی در دوران دفاع مقدس شکل گرفت که به دنبال آن خلاقیت در تمامی عرصه‌های دفاع مقدس پدیدارتر گشت و این رویکرد تا پایان جنگ تحمیلی تداوم پیدا کرد.

پیشینه پژوهش

جدول ۱- پیشینه پژوهش

نویسندگان - روش استفاده شده	اهداف و یا سئوالات اصلی	مهمترین یافته‌ها
محمد رضا بشارتی حسین حسنونند ۱۴۰۲ بررسی کتابخانه‌ای و با روش تحلیلی توصیفی	الگوی فرماندهی و مدیریت جهادی در منظومه فکری مقام معظم رهبری (مد ظله العالی)	از نتایج پژوهش می‌توان به: مدیریت جهادی، باور به خدا، باور به خود، باور به کارکنان، انقلابیگری، برنامه ریزی، بسیج منابع، هدایت و رهبری، هماهنگی و کنترل و نظارت اشاره نمود که برآیند این پژوهش

<p>طراحی الگوی سه لایه ای در چند بعد، چند مؤلفه و چند شاخص گردیده است.</p>		
<p>هدف این تحقیق، تبیین مؤلفه های مدیریت جهادی، برگرفته از بیانات عالمانه مقام معظم رهبری (مدظله العالی) و ارائه به جامعه مدیریتی کشور به منظور ترویج، به کارگیری و اجرایی کردن رهنمودهای ایشان در جامعه اسلامی است.</p>	<p>مؤلفه های مدیریت جهادی در بیانات امام خامنه ای (مدظله العالی)</p>	<p>افتخاری اصغر زرگزاده اصغر افتخاری محمد علی زرگزاده مهدی شمشیری ۱۳۹۷ روش کیفی و گردآوری اطلاعات با بررسی سوابق موجود و مطالعات کتابخانه ای</p>
<p>نتایج نشان می دهد که مشارکت تعاملی و به کارگیری علم و دانش تخصصی کارکنان بالاتر از متوسط است. و ابعاد ساختاری، رفتاری و محتوایی مدیریت جهادی (حرکت جهادی، تفکر پیشرو و اندیشه خلاق، اخلاق گرایی، به کارگیری علم و دانش تخصصی، مدیریت ولایتی، مشارکت تعاملی، تحول آفرینی، استفاده از امکانات و ظرفیت ها، خودباوری و اعتماد به نفس، انعطاف پذیری ساختار، اهمیت دادن به بیت المال و فرهنگ جهادی) مهم ترین و تعیین کننده ترین عامل های تاثیرگذار مستقیم بر اقتصاد مقاومتی محسوب می شود.</p>	<p>آموزه های فرهنگی و مدیریت جهادی امام خامنه ای (مدظله العالی) و فرماندهان در دفاع مقدس اسوه ای برای دانشگاه ها جهت تحقق اقتصاد مقاومتی (مطالعه موردی: دانشگاه پیام نور استان مرکزی-مرکز اراک)</p>	<p>عشقی عراقی مهتاب خسروی صفورا ۱۳۹۱ توصیفی و استنباطی</p>
<p>مؤلفه های مدیریت جهادی در چهار مفهوم دینی و اخلاقی؛ مدیریتی؛ سازمانی و شخصیتی دسته بندی گردیدند.</p>	<p>بررسی نقش و تاثیر فرهنگ سازمانی بر مدیریت جهادی با تاکید بر دیدگاه حضرت آیت الله العظمی</p>	<p>قرایی آشتیانی - پورصادق ۱۳۹۸ توصیفی پیمایشی</p>

	امام خامنه‌ای	
خزائی - قاسمی ۱۳۹۳ توصیفی تحلیلی	مدیریت جهادی (مفهوم شناسی، مؤلفه ها و الزامات تحقق آن)	کارآمدی مدیریت جهادی، مستلزم کارکرد هماهنگ و متعامل سه عنصر: کار و تلاش، نیت الهی و علم و درایت می باشد و تحقق آن، تضمین کننده پیشرفت و حل مسائل کشور خواهد بود.
احمدی - محمدمیاد محمدی - مهدی ۱۳۹۹ کیفی و از روش تحلیل مضمون	مدل مدیریت جهادی مبتنی بر سیره فرماندهان دفاع مقدس (مورد مطالعه: شهید حسین خرازی)	مدل پیشنهادی نهایی، سبک مدیریت جهادی شهید خرازی را براساس سه شاخص ویژگی های شخصیتی، ویژگی های مدیریتی و ویژگی های رهبری ارائه می کند که با استفاده از آن، می توان گام مهمی در مسیر طراحی الگوهای بومی و تحقق تمدن اسلامی برداشت.
حمزه پور اسدی - رسول مبینی دهکردی - عبدالله ۱۳۹۹ روش توصیفی - تحلیلی	نشانه های شکل گیری مدیریت جهادی در دفاع مقدس؛ مطالعه موردی عملیات ثامن الائمه	یافته های پژوهش نشان می دهد که پس از شکل گیری مدیریت جهادی در دوران دفاع مقدس و انجام عملیات ثامن الائمه (ع) در مهرماه سال ۱۳۶۰، رویکردها، راهبردها، تاکتیک ها و تکنیک ها تغییر یافت و باعث شد ادامه جنگ با این الگوها پیش رود و موفقیت و واژه ی «ما می توانیم» را برای ملت و کشور به ارمغان آورد.
افتخاری - زرگرزاده - شمشیری ۱۳۹۷ روش کیفی	مؤلفه های مدیریت جهادی در بیانات امام خامنه‌ای (مدظله العالی)	مفهوم مدیریت جهادی با ۳ زیرمؤلفه؛ الزامات مدیریت جهادی با ۱۰ زیرمؤلفه؛ ویژگی های مدیریت جهادی با ۶ زیرمؤلفه؛ دستاوردهای مدیریت جهادی با ۱۳ زیرمؤلفه بودند.

ضرورت و اهمیت مدیریت

از آنجا که انسان طبعاً اجتماعی خلق شده است و در زندگی اجتماعی تحت تاثیر طبیعت و فطرت خود می باشد، بخش مهمی از سعادت خویش را در سایه چنین کششی جستجو می کند. یکی از ارکان زندگی اجتماعی مدیریت است، زیرا در اجتماع منافع و مقاصد افراد و سرنوشت اشخاص با یکدیگر ارتباط و اشتراک پیدا می کنند. مدیریت در جوامع بشری یکی از مهمترین عوامل توسعه به شمار می رود. چه بسیار کشورهایی بوده اند که به لحاظ منابع مالی و انسانی وضعیت مطلوبی داشتند اما به دلیل عدم مدیریت صحیح و عدم استفاده مطلوب از این منابع به آن درجه از توسعه یافتگی مورد نظر نرسیده اند (مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۵: ۲۱/۱۰). مدیران برای بکارگیری افراد لازم است نوع تعامل با آنان را مشخص نمایند و از طریق همین تعامل است که افراد به کار گرفته می شوند (آقایپروز و رستمی نیا، ۱۳۹۹: ۱۶۲). امام علی (ع) از جمله وظایف اساسی مدیر و رهبر را تحقق رفاه عمومی دانسته اند (حسن زاده و همکاران، ۱۳۹۷: ۲). دین مبین اسلام دارای چنان نظام ارزشی منسجمی می باشد که مدیریت مدیران را تحت تأثیر خود قرار می دهد و به حرکت آن ها جهت می دهد. اسلام در مورد تمام جنبه های زندگی انسان از جمله رهبری جامعه و مدیریت خرد سخن دارد و بالاترین نقش آن به عنوان یک دین، تأثیرگذاری از طریق نظام ارزشی است (مصباح یزدی، ۱۳۸۵: ۲۶۴).

تفاوت مدیریت جهادی و مدیریت غربی

تفاوت اصلی مدیریت جهادی با سایر نظام های مدیریتی در پیش فرض ها و مبانی فکری و عقیدتی آن است. در این نظام مدیریتی، احکام دین مبین اسلام به عنوان راهبردی برای زندگی و شاخصی برای سنجش حیات مطلوب در نظر گرفته شده است. تفاوت دو مدیریت غربی و جهادی در این است که مدیریت غربی بیشتر به رفتار اجتماعی منحصر می شود، اما مدیریت جهادی قبل از رفتار اجتماعی، بر اخلاق انسانی حساسیت دارد. در مدیریت های غربی گفته می شود که مدیر باید دل نیروهایش را به دست بیاورد. اگر این نیروها احساس بیگانگی کنند، منافع تشکیلات را منافع خود نمی دانند. بنابراین برای همراهی نیروها در راستای منافع شرکت، باید برای آن ها احترام قائل شد. این نحوه عملکرد نتیجه توجه به رفتار اجتماعی است. مدیریت غربی، برای استثمار بیشتر نیروها، دل آن ها را به دست می آورد. در مدیریت جهادی، علاوه بر آموزش،

پرورش، مدیریت، نظارت و بازخواست، باید به فکر نیرو بود. نه تنها به دلیل رفتار اجتماعی، که به دلیل اخلاق انسانی و اسلامی، زیرا ما همه انسان و بنده خداوند هستیم. درست است که یکی فرمان می‌دهد و دیگری فرمان می‌برد، اما در واقع با هم برادر هستیم. همان‌طور که نگران حقوق و منافع خود هستید، باید نگران منافع نیروهای خود باشید. اگر این‌گونه رفتار کنیم، آن‌ها بیشتر کار خواهند کرد، اما توجه داشته باشید که نباید برای اینکه بیشتر کار کنند، این‌گونه رفتار کنید. در واقع غرض غیر از نتیجه است. غرض منظور، نیت و انگیزه مدیر است. نتیجه یا فایده خروجی کار است، ولو اینکه هدف اصلی نبوده باشد. تفاوت دیگر این است که در مدیریت غربی، انسان وسیله است، اما در مدیریت اسلامی و جهادی، انسان هدف است. در این مدیریت، رشد انسان هدف است، زیرا انسان اصالت دارد. خدا می‌فرماید کل عالم آفریده شده است که آدم تربیت شود. فلسفه آفرینش عالم همین است. تفاوت دیگر این است که در مدیریت غربی، هدف فقط آسایش است. هدف مدیریت اسلامی و جهادی، قبل از آسایش، کمال و آرامش است. در تفکر غربی، تعلیم لیاقت هدف است. در تفکر اسلامی علاوه بر لیاقت و حتی قبل از لیاقت، فضیلت مورد توجه است. در مدیریت جهادی کار و اهداف سازمان و وظایف و مسئولیت‌های فردی و گروهی هم با دقت دنبال و با متخلفان و سوءاستفاده‌کنندگان برخورد می‌شود (جاجرمی زاده، ۱۳۸۸: ۲۵).

وجه نوآوری مقاله حاضر نسبت به مطالعات پیشین

منظور از نوآوری یعنی به کارگیری توانایی‌های ذهنی برای ایجاد یک فکر یا پژوهشی جدید. همان‌طور که در جدول فوق دیده می‌شود پژوهش‌هایی در خصوص مدیریت جهادی توسط پژوهشگران مختلف صورت گرفته است، اما مقاله پیش رو نقش و اثرگذاری دفاع مقدس در مدیریت جهادی با تاکید بر منظومه فکری امام خامنه‌ای (مدظله‌العی) پردازد. با تلاش صورت گرفته در چارچوب نظری یاد شده، شاخصه‌های مدیریت جهادی استخراج شده است که در قسمت یافته‌ها ذکر می‌گردد.

روش پژوهش

پژوهش حاضر به نقش و اثرگذاری دفاع مقدس در مدیریت جهادی با تاکید بر منظومه فکری امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) می‌پردازد. برای جمع‌آوری اطلاعات، روش اسنادی و مبتنی بر تفسیر

متن مورد استفاده قرار گرفته است. روش‌های اسنادی در زمره روش‌ها یا سنجه‌های غیرمزاخم و غیرواکنشی به شمار می‌آید. مراجعه به اسناد و مدارک در پژوهش‌های تاریخی یا بررسی‌هایی انجام می‌شود که موضوع آن‌ها، مطالعه پژوهش‌های پیشین درباره پدیده‌های موجود است یا پژوهش‌هایی که موضوع آن‌ها این مراجعه را ایجاب می‌کند (ساروخانی، ۱۳۸۹: ۲۵۴). با تلاش صورت گرفته و تحلیل متون سخنان مقام معظم رهبری در چارچوب نظری یاد شده، نقش دفاع مقدس در مدیریت جهادی استخراج شده است که در قسمت یافته‌ها ذکر می‌گردد. دستاوردهای این پژوهش از نوع کاربردی است.

مولفه‌های اثرگذار دفاع مقدس در مدیریت جهادی با تاکید بر بیانات امام خامنه‌ای (مدظله العالی)

رهبر انقلاب در باره اهمیت مدیریت جهادی فرماندهان جوان دفاع مقدس می‌فرماید: از مسأله دفاع مقدس که در این کشور اتفاق افتاد، غافل نشوید؛ کار بزرگی انجام گرفت. آن جوان‌ها مثل شماها بودند؛ اکثر این جوان‌هایی که در جنگ نقش‌های مؤثر ایفا کردند، از قبیل همین دانشجویها بودند و خیلی هایشان هم جزو نخبه‌ها بودند... آنها یک مشت جوان مؤمن بودند که در برهه بسیار حساسی آن کار را انجام دادند که اگر آن کار را نمی‌کردند، امروز بخشی از کشور شما هم رفته بود و حکومتی هم که در ایران بود، حکومت شکست خورده ضعیف تحقیرشده ذلیلی بود که ناچار بود هرچه دیگران می‌گویند - نه بزرگ‌ها و گردن کلفت‌های دنیا، بلکه این خرده ریزه‌های دور و اطراف حتی - تحمل کند. امروز یک کشور عزیز، قدرتمند و یک ملت سربلند و دولتی مقتدر در کشور شماست که تصمیم‌گیرهای دنیا ناگزیرند و اقرار می‌کنند که نظر جمهوری اسلامی را باید در مسائل مهم و حساس جهانی ملاحظه و رعایت کنند. این به برکت آن فداکاری‌یی است که آن جوان‌ها کردند؛ به یاد آن جوان‌ها باشید. در وضعیت کنونی کشور که به اذعان مسئولان دولت جوان‌سازی مدیریت در دولت به یک ضرورت تبدیل شده و مورد توجه بسیاری از حامیان دولت نیز قرار گرفته است و با توجه به پیوند دانش و تجربه در جوانان متخصص و متعهد کشور اهتمام به مدیریت جهادی اهمیتی دوچندان یافته است (مقام معظم رهبری ۱۳۸۳/۰۷/۰۵).

از جمله ویژگی‌های دفاع مقدس که شرایط پدیدار شدن موفقیت‌آمیز مدیریت جهادی را ایجاد کرد، تحریم و محدودیت اقتصادی - سیاسی و فشار نظامی - امنیتی ایجاد شده از سوی دشمن بوده

است؛ زمینه‌ای که دیگر نخواهد گذاشت امور یک کشور با مدیریت‌های عادی و معمولی تدریس شده در جهان، پیش برود. این مسئله در دفاع مقدس ما نیز عیناً به تحقق پیوست. نیروی نظامی رسمی به مراتب کمتر از دشمن، مسئولان کشور را به سمت استفاده از یکی از ظرفیت‌های اصلی ایران اسلامی در برهه اول انقلاب، یعنی حمایت و پشتیبانی مردم و مدیران بدون چشمداشت و خستگی ناپذیر و جان برکف سوق داد. از مولفه‌های اثرگذار دفاع مقدس در مدیریت جهادی با تأکید بر بیانات امام خامنه‌ای (مدظله العالی) می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

ایمان به خدا و کار برای خدا

در مورد معنای ایمان گفته شده است: ایمان عبارت از جایگیرشدن اعتقاد در قلب و از امن گرفته شده، گویی مومن به آن چه بدان ایمان پیدا کرده، امنیت و مصونیت نمی‌دهد که در آن مورد دچار شک و تردید نمی‌شود، چرا که شک و تردید آفت اعتقاد است (طباطبایی، ۱۳۷۹: ۷۲/۱). توکل به خدای متعال از جمله نشانه‌های جامعه ایمانی می‌باشد. در جامعه اسلامی، مومنین بر اساس وعده‌های الهی، تمام کارهای فردی و اجتماعی خود را با توکل به خدا آغاز کرده و حمایت الهی را برای خود کافی -دانند(قرایی آشتیانی و پورصادق، ۱۳۹۸: ۱۳) چرا که قرآن مجید بیان می‌فرماید: وتوکل علی الله وکفی بالله وکیلاً(احزاب، ۶). در نگرش مسلمانان ایمان به خداوند متعال چنان احساس امنیتی به فرد می‌دهد که در صورت رویارویی با بحران‌ها و مصیبت‌ها، خدا را در کنار خود حس می‌کند و به این ترتیب دلگرم و امیدوار می‌شود. از جمله در قرآن کریم خدای تعالی فرموده است: الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ همان کسانی که ایمان آورده‌اند و دل‌های‌شان به یاد خدا آرام می‌گیرد آگاه باش که با یاد خدا دل‌ها آرامش می‌یابد(رعد، ۲۸). کسانی که به خدا ایمان دارند؛ او را به عنوان قدرتی بی‌منتها دوست و یاور خود می‌دانند کما اینکه خداوند متعال وعده داده: اللَّهُ وَلِي الَّذِينَ آمَنُوا يَخْرِجُهُم مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ. خداوند یاور مومنان است و آنها را از تاریکی به روشنایی می‌برد(بقره، ۲۵۷). کسانی که به خدا ایمان دارند، بر او توکل می‌کنند، زیرا قرآن کریم می‌فرماید: وَمَنْ يَتَّوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ هر کس بر خدا توکل کند، خدا او را کافی است(طلاق، ۳).

حضرت آیت الله خامنه‌ای (مدظله) در این خصوص می‌فرمایند: کارهای بزرگ، به همت‌های بزرگ و به ایمان‌های عمیق - ایمان به کار، ایمان به مردم و پشت سر و مهم تر از همه این‌ها،

ایمان به خداوند و پاداش الهی - احتیاج دارد و یک کار جهادی لازم است (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از کشاورزان ۱۳۸۰/۱۰/۱۲).

بصیرت و عدم غفلت از وجود دشمن

بصیرت به انسان قدرت روحی می‌دهد، قطعاً انسانی که بصیرت نداشته باشد و نتواند شرایط را به درستی درک کند نمی‌تواند تحلیل درستی از وقایع داشته باشد و همواره در کار خود تردید دارد. بصیرت یکی از آموزه‌های اصیل و اسلامی است که رهبر معظم انقلاب با فراست خویش از ابتدای دوره رهبری خود، به آن حیاتی دوباره بخشیدند. ایشان این مفهوم را تنها راهکار مقابله با تهاجم فرهنگی و جنگ نرم دشمن می‌دانند. ایشان با جلب توجه همگان به ویژه نسل جوان و دانشگاهیان، آن را به گفتمانی مهم تبدیل نمودند. مدیر مسلمان باید هم خود از بصیرت و ژرف نگری کامل برخوردار باشد و هم پیروانش را با بصیرت به سوی اهداف تعیین شده هدایت نماید. وسعت دید و آگاهی مدیر (رهبر) جامعه اسلامی باید به قدری باشد که حتی عقبه (دنباله) توطئه و توطئه‌گران را بشناسد و علیه آنان تصمیم درست و قاطع بگیرد. یکی از ارزش‌های مورد نظر شیعه، عدم پذیرش استکبار و سلطه کافران است، بنابراین شیعیان و مومنان نباید سلطه و استکبار کافران را بر خود بپذیرند بلکه باید در مقابل استکبار و سلطه کافرین بایستند و مقاومت کنند (مسعودنیا و همکاران، ۱۳۹۳: ۳۹). دشمن شناسی، معرفی چهره واقعی دشمن، استراتژی، بررسی اصول و مبانی مبارزه با دشمن است. دشمن شناسی، شناخت هدف و تشخیص مسیر و شناسایی کارکرد دشمن از راهبردهای کاربردی بصیرت است تا بر این اساس استراتژی تقابل به هنگام با دشمن همراه با تفکر و راهکارهای نظری و عملی تقابل تدوین و اجرایی شود.

امام خامنه‌ای در خصوص روحیه بصیرت اشاره می‌کنند که: باید مدیریت جهادی را بر دیوان‌سالاری‌های فرسوده ترجیح بدهیم؛ مدیریت جهادی به معنای بی‌انضباطی نیست؛ پرکاری، با تدبیر حرکت کردن، شب‌وروز نشناختن و دنبال کار را گرفتن، این معنای مدیریت جهادی است (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار مردم آذربایجان شرقی ۱۳۹۶/۱۱/۲۹).

گذشت و فداکاری

گذشت و فداکاری همواره جزء بهترین اعمال در هر جامعه بوده و در دیدگاه تمامی انسان‌ها جایگاه ویژه‌ای دارد، روایات و احادیث زیادی از معصومین علیهم‌السلام وارد شده که ارزش ایشان

را در دید مردمان نمایان ساخته است. ایثار و مقدم داشتن دیگران بر خود در روایات اسلامی امری پسندیده شمرده شده است. ایثار نیکوترین احسان و بالاترین مراتب ایمان است. ایمان به خداوند و اعتقاد به آن لازمه اش فرهنگ ایثار و شهادت است، انسان با خلوص نیت و عقیده پاک می تواند وارد میدان عمل شود و با ایثار و کمک خود می تواند تکیه گاهی برای محرومان باشد و همواره برای رفع نیازمندان جامعه کوشش و جدیت کند. ایمان به خداوند و اعتقاد به آن لازمه اش ایثار است، انسان با خلوص نیت و عقیده پاک می تواند وارد میدان عمل شود و با ایثار و کمک خود می تواند تکیه گاهی برای محرومان باشد و همواره برای رفع نیازمندان جامعه کوشش و جدیت کند. خداوند نیز در آیه ۱۵ سوره حُجرات، این حقیقت را اینگونه منعکس کرده است: مؤمنان کسانی هست که به خدا و پیامبر او ایمان آوردند و در آن هرگز تردید نکردند و با مال و جان خود در راه خدا کوشیدند؛ آنان به راستی در ایمان خود صادقند (حجرات، آیه ۱۵).

مقام معظم رهبری در این خصوص می فرماید: علت اینکه این نظام باقی ماند و این نهال از بین نرفت و بحمدالله به این درخت تناور تبدیل شد، فداکاری‌ها و ایثارگری‌ها و شهادت‌طلبی‌ها و وارد میدان شدن‌ها بود؛ این را باید نگه داشت. (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای ستاد بزرگداشت چهارهزار شهید استان گلستان ۱۳۹۵/۰۹/۱۵).

چالش با موانع و عبور از آنها

زندگی و موفقیت انسان‌ها منوط به تلاش مداوم و غلبه بر مشکلات و چالش‌های زندگی است. اگرچه هر روز موانع جدیدی در زندگی به وجود می‌آید، اما اگر می‌خواهید زندگی موفق و ایده‌آلی داشته باشید، همواره باید بر این چالش‌ها غلبه کرده و گرفتارشان نشوید.

امام خامنه‌ای در خصوص چالش با موانع و عبور از آنها می‌فرماید: بنده از ضعف‌های فعالیت‌های مسئولین کشور - از جمله خود این حقیر - در سطح عموم ملت ایران و در طول سال‌ها، آگاهم؛ ضعف‌های زیادی وجود داشته که این مربوط به مدیریت‌های ما است، مربوط به حرکت عمومی نظام اسلامی نیست. ما هر جا یک مدیریت انقلابی فعال پرتحرک داشتیم، کار پیش رفته است؛ هر جا مدیریت‌های ضعیف، بی‌حال، ناامید، غیرانقلابی، و بی‌تحرک داشتیم؛ کارها یا متوقف مانده است، یا انحراف پیدا کرده است. این مسئله‌ای است که وجود دارد؛ یک اشکالی و یک ضعفی است که وجود دارد؛ باید مدیرانمان ان‌شاءالله پُرانگیزه‌تر باشند، کارآمدتر باشند، تلاش

بیشتری را انجام بدهند، و به حول و قوه الهی همین جور هم خواهد شد. من به‌طور قاطع عرض می‌کنم که اگر مدیریت در بخش‌های مختلف کشور، متدین باشد، انقلابی باشد و کارآمد باشد، همه مشکلات کشور حل خواهد شد؛ ما مشکل غیرقابل حلی در کشور نداریم (بیانات مقام معظم رهبری در اجتماع زائران و مجاوران حرم مطهر رضوی به تاریخ ۱۳۹۶/۰۱/۰۱).

شتاب همراه با تدبیر

تدبیر و برنامه ریزی در امور زندگی، از مواردی است که عقل آن را لازم می‌داند و ائمه اطهار(ع) نیز سفارشات‌هایی به این امر فرموده‌اند. تدبیر در لغت به دور اندیشی معنا شده است. تدبیر به موقع و شتاب در انجام کار، ضامن موفقیت مدیر جهادی در وظایف محوله است (فیروزآبادی، ۱۳۹۰: ۸۱). چه بسیار کارهای مفیدی که به خاطر تأخیر و عدم شتاب مناسب (حرکت پیش رونده و پیش برنده انقلاب)، در زمانی به انجام رسیده‌اند که یا دیگر هیچ فایده‌ای نداشته‌اند و یا بسیار کم فایده بوده‌اند.

امروز چیزی که در کشور ما از هر طرف نگاه می‌کنیم، مورد نیاز است، مضاعف کردن و بهینه کردن تلاشهاست (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیأت دولت ۱۳۸۱/۰۶/۰۴).

خستگی ناپذیری

خستگی ناپذیر بودن در کارها، بخاطر تامین منافع مردم و ملت کار کردن، استقامت داشتن در مسائل و مشکلات از جمله ویژگی‌های یک مدیر جهادی است. همواره فرمایشات مقام معظم رهبری تعیین‌کننده و راهگشا بوده و اظهارات ایشان ریل‌گذار حرکت‌های کشور بوده است. اما ایشان درباره نحوه رویارویی مسئولان با مسائل اقتصادی کشور جهت کاهش مشکلات معیشتی مردمی، دلیل بسیار مهم مدیریت خستگی ناپذیر را مطرح کردند. اصولاً کلمه جهاد، کار زیاد و فراوان را به ذهن متبادر می‌کند. کار فوق‌العاده و زیاد از نظر رهبری، کار جهادی و مبتنی بر روحیه جهاد است. مدیر جهادی کار را با جدیت، شوق و خستگی ناپذیری انجام می‌دهد. همچنان که مرور حوادث سال‌های ابتدایی انقلاب اسلامی و بازخوانی آن چیزی است که بر بعضی مدیران اوایل انقلاب گذشته است (صفایی حائری، ۱۳۷۹: ۶۵).

مقام معظم رهبری در این خصوص اشاره می‌کنند که: باحرکت عادی و احياناً خواب‌آلوده و

بی‌حساسیت نمی‌شود کارهای بزرگ را انجام داد؛ یک همت جهادی لازم است. مدیریت جهادی نیازی دائمی برای کشور است، ما حداقل برای یک قرن آینده هم به این نوع سبک مدیریتی برای پیشرفت و توسعه کشور نیازمندیم آن هم تا وقتی که دشمنان و رقبای ما به فکر تخریب ما هستند. در دستور کار قرار دادن مبانی، قوانین و راهبردهای اقتصاد مقاومتی و اتکاء به منابع داخلی خصوصاً منابع انسانی بومی برای پیشرفت و توسعه کشور و قطع اتکاء به فروش نفت، از مسیر فرهنگ و مدیریت جهادی امکانپذیر است. (بیانات مقام معظم رهبری در جلسه تبیین سیاست‌های اقتصاد مقاومتی ۲۰/۱۲/۱۳۹۲).

نتیجه گیری

انقلاب اسلامی ایران با پشت سر گذاشتن فراز و نشیب‌های بسیار، به مرحله‌ای از تکامل رسیده که امروز در معادلات جهانی به‌عنوان یک قطب تعیین‌کننده ایفای نقش می‌کند. مدیریت در دوران دفاع مقدس، مدیریت جهادی به شمار می‌رود و همین مدیریت در سال‌های اخیر مورد تأکید رهبری قرار گرفته است. امروز تحلیلگران معتقدند که میراث ماندگار جنگ برای جامعه امروز، مدیریت جهادی است و اگر مدیریت جنگ ما جهادی نبود، قطعاً جنگ ما این گونه به دفاع مقدس تبدیل نمی‌شد.

قدرت نظام اسلامی بیش از هر چیز دیگری از توکل و اعتماد به خداوند متعال و سپس توانایی‌های جوانان این مرز و بوم حاصل می‌شود. قطعاً ملت بزرگ ایران با اعتماد به خداوند مرعوب قدرت نظامی و تبلیغاتی دشمن نخواهد شد. تجربه دفاع مقدس به ما نشان داد که مدیریت جهادی و اقدام جهادی برای تحقق غیرممکن‌ها کارآمد است. با بررسی‌های به عمل آمده مشخص گردید که برای تحقق مدیریت جهادی در سطح جامعه نه تنها کارگزاران به عنوان عاملیت باید مدیریت جهادی را در خود نهادینه سازند، بلکه ساختارهای حاکم نیز بر مبنای مدیریت جهادی بوده، به طوری که نه تنها ساختار حاکم موجب تشویق و حمایت از افرادی گردد که دارای روحیه جهادی بوده، بلکه موجب گردد تا سایر کارکنان را به این امر سوق دهد.

سبک مدیریت دفاع مقدس توانست الگوی تازه‌ای از مدیریت را در کشور ایجاد کند که مبتنی بر ارزش‌های بومی و داخلی است. سبک مدیریت جهادی با عناصری مانند نگرش توحیدی و اعتقاد به نقش مداوم خداوند در هدایت و نصرت مجاهدان و مومنان، تکلیف‌گرایی، شجاعت و

جسارت در اتخاذ تصمیمات خارق العاده، در عین حال محاسبه و تدبیر دقیق همه مراحل و تخمین نتایج تصمیمات، اعتماد و اتکا به جوانان در مراحل مختلف فرماندهی از طراحی و اتخاذ تصمیمات گرفته تا اجرا و بازخورد گیری، حضور و تنفس دایمی در فضای جهاد و عبادت و خلوص نیت و نیز التزام و اعتماد به ولایت امر و فرماندهی کل قوا و برخوردارى از روحیه ایثار و از خودگذشتگی و فداکاری شناخته می شود. این سبک از مدیریت در حال حاضر نیز قابلیت اجرا دارد هرگاه این سبک مدیریتی بر فضای کار و تلاش در کشور حاکم شده آثار و برکات فراوانی به همراه داشته است. در این مقاله به نقش و اثرگذاری دفاع مقدس در مدیریت جهادی که مستخرج از منظومه فکری امام خامنه ای می باشد به تبیین شاخصه هایی از جمله ایمان و کار برای خدا، بصیرت و عدم غفلت از وجود دشمن، گذشت و فداکاری، چالش با موانع و عبور از آنها، شتاب همراه با تدبیر و خستگی ناپذیری مورد بررسی قرار گرفته است.

منابع

قرآن کریم.

آقا پیروز، علی؛ رستمی نیا، محمد اسمعیل (۱۳۹۹). رهبری کارکنان سازمان بر اساس آموزه‌های علوی و اعتبار سنجی آن، بنیاد بین المللی نهج البلاغه، ۱۹(۳)، ۱۹۶-۱۶۱.

ابن‌اثیر (۱۴۱۸). النهایة فی غریب الحدیث والاثر، بیروت: چاپ صلاح‌بن محمدبن عویضه.

ابن عابدین (۱۴۰۷). رد المحتار علی الدر المختار، بیروت: چاپ سنگی مصر.

بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای ستاد بزرگداشت چهار هزار شهید استان گلستان ۱۵/۰۹/۱۳۹۵

بیانات مقام معظم رهبری در اجتماع زائران و مجاوران حرم مطهر رضوی به تاریخ ۱۳۹۶/۰۱/۰۱

بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از کشاورزان ۱۲/۱۰/۱۳۸۰

بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با مردم استان آذربایجان شرقی ۲۹/۱۱/۱۳۹۶

بیانات مقام معظم رهبری در جلسه تبیین سیاست‌های اقتصاد مقاومتی ۲۰/۱۲/۱۳۹۲

بیانات مقام معظم رهبری در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیأت دولت ۰۴/۰۶/۱۳۸۱

حاتمی، حمیدرضا؛ سردی، محمدرضا (۱۴۰۰). روابط انسانی در سازمان‌های آموزشی، تهران: نشر دانشگاه پیام نور.

حسن زاده، مهدی؛ عزیززاده طوسی، فریبا و مسکین نواز، مصطفی (۱۳۹۷). مدیریت رفتار سازمانی و رهبری بر مبنای آموزه‌های نهج البلاغه، همایش ملی مدیریت و کسب و کار الکترونیکی با رویکرد اقتصاد مقاومتی.

رضائیان، علی (۱۳۹۵). مبانی سازمان و مدیریت، تهران: انتشارات سمت.

ساروخانی، باقر (۱۳۸۹). روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی (اصول و مبانی)، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

سلیمانی، مجید؛ اسلامی، مهدی (۱۴۰۲). الگوی عوامل فرهنگی اجتماعی دفاع مقدس، مطالعات دفاع مقدس و نبردهای معاصر، ۴(۷)، ۳۰-۱.

شعبانی سارویی، رمضان (۱۳۹۴)، طراحی و تدوین الگوی فرهنگ دفاع مقدس، مطالعات ملی، ۱۶(۳)، ۶۲-۴۵.

شماعی کوپائی، میلاد؛ اسمعیلی گیوی، محمدرضا (۱۳۹۳). مدل پارادایمی مدیریت جهادی با استفاده از نظریه داده‌بنیاد، چشم انداز مدیریت دولتی، ۵(۳)، ۱۲۸-۱۰۹.

صفایی حائری، رضا (۱۳۷۹). شاخصه‌ها و نشانه‌های وجدان‌کاری معیاری برای ارزیابی مدیر جهادی، تهران: نشر کوثر.

- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۷۹). المیزان فی تفسیر القرآن، ترجمه: سید محمد باقر موسوی همدانی، چاپ پنجم، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- فرزاد، محسن؛ کاوسی، اسماعیل (۱۴۰۰). مدیریت جهادی و نقش آن در ارتقای اثربخشی عملکرد کارکنان دانشگاه امام حسین (ع)، رهیافت‌های نوین مدیریت جهادی و حکمرانی اسلامی، (۲)، ۶۳-۴۱.
- فیروزآبادی، حسن (۱۳۹۰). از جهاد تا جهاد، تهران: انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی.
- قرایی آشتیانی، محمدرضا؛ پورصادق، ناصر (۱۳۹۸). بررسی نقش و تاثیر فرهنگ سازمانی بر مدیریت جهادی با تاکید بر دیدگاه حضرت آیت‌الله العظمی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، مطالعات بین رشته ای دانش راهبردی، ۹(۳۷)، ۴۲-۷.
- لطیفی، میثم و سعدآبادی، حسن (۱۳۹۳). پژوهشی پدیدارشناسانه برای فهم جوهره مدیریت جهادی، راهبرد فرهنگ، ۷(۲۸)، ۱۲۲-۹۱.
- مسعودنیا، حسین؛ علی حسینی، علی؛ محمدرضا، نجات (۱۳۹۳). نقش فرهنگ سیاسی شیعه در میزان قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران، مطالعات راهبردی بسیج، ۱۷(۶۳)، ۵۱-۲۷.
- مصباح یزدی، محمد تقی (۱۳۸۵). پیش نیازهای مدیریت اسلامی، قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۵). پیام قرآن روش تازه ای در تفسیر موضوعی قرآن، جلد دهم، قم: مدرسه امیرالمومنین (ع).